

IV. KÁROLY, A KATONAKIRÁLY

Habsburg-Lotaringiai Károly Ferenc József¹ főhercegeként – 16 évesen – hadnagy rendfokozatot kapott, ezzel pedig a császári és királyi haderő tisztje lett. A Habsburg-dinasztia hagyományainak megfelelően az erre alkalmas férfi családtagok a katonai szolgálatra is felkészültek, illetve aktívan szolgáltak is a haderőben. Az I. világháború kitörése idején Károly trónörökös-ként alezredesi rendfokozatot viselt. A háború folyamán – I. Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett haláláig – több parancsnoki beosztást is betöltött, majd tíz nappal később, december 2-án – osztrák császárként – átvette az osztrák–magyar haderő feletti tényleges főparancsnokságot. Károly mint Legfelsőbb Hadúr nem elégedett meg a hagyományos – elsősorban protokolláris – vezetési szerepkörrel, hanem aktívan kívánta irányítani a cs. és kir. haderőt, ezzel személyes felelősséget vállalva a hadszíntéri történésekért. Beosztását egészen világháborús vereségünkig, 1918. november 3-ig töltötte be, így joggal nevezhetjük őt katonakirálynak is. E katonai pálya azonban nem ért véget a Nagy Háború végén: 1921 őszén – második magyarországi visszatérési kísérlete idején – ismét csapatokat irányított, sőt Budaörsnél egy csatát is megvívott. Jelen fejezet célja, hogy Károly katonai pályafutását bemutassa – ennek fontosságát az is igazolja, hogy szűk két évig tartó uralkodását a háború körülményei végig alapvetően meghatározták.

Egy katonai pálya kezdete

Károly katonai kiképzése még gimnáziumi tanulmányai idején megkezdődött. 1903-ban hadnagyként az 1. ulánusezrednél állományba vették, ám tényleges katonai szolgálatát csak két évvel később kezdte meg. 1905. október 1. és 1906. szeptember 30. között az úgynevezett egy évi önkéntességnek megfelelő szolgálatot teljesítette.² Károlyt a lovassághoz osztották be: a birodalom mindhárom lovassági csapatneménél, vagyis a dragonyosoknál, az ulánusoknál, végül pedig a huszároknál is szolgált. Pontos szolgálati helyei a következők voltak: 1. ulánusezred (Csehország), 7. dragonyosezred (Lemberg), 39. gyalogezred (Bécs) 1. huszárezred (Budapest).³ A főhercegek-nél szokásos módon igen gyors volt katonai előmenetele. Károly fegyelmezett és jó katona volt, mindazonáltal rendkívüli katonai talentumokkal nem rendelkezett. Képességei kibontakozását itt is nehezítette, hogy a középkori szokásjog alapján az uralkodóház tagjai *per definitionem* katonák és hadvezérek, akiknek nincs is szükségük külön katonai elméleti képzésre. A modern háború körülményei azonban igen bonyolulttá tették a hadvezetést, amelybe sok tábornok bicskaja is beletört a konfliktus során. Elmondható tehát, hogy a fiatal, húszas éveit végén taposó főherceg nem kellő felkészültséggel teljesíthette katonai szolgálatát. Tekintettel a császár és király magas életkorára,

IV. Károly-mellkép, kitüntetésekkel

az uralkodó és a birodalom elitje is megkívánta, hogy Károly tényleges katonai tapasztalatok birtokában váljék egyszer Legfelsőbb Hadúrrá – ebben az értelemben a dinasztia 1848 előtti időszákhoz tért vissza, amikor az ifjú Ferenc Józsefet készítették fel hasonlóképpen erre a hatáskörére.

Károly korabeli levelei alapján egyértelműen kijelenthető, hogy nehéz szívvel, de ő is elfogadta a Szerbia elleni háborút, és így a viláégést is. A konfliktusra – Ferenc Józsefhez hasonlóan – védelmi háborúként tekintett, amelyet elsődlegesen az állami szintre emelt délszláv terrorizmus elleni harc ellen kell folytatni. Mindenesetre a háború elindításában semmilyen felelőssége sem volt, hiszen nem töltött be közpolitikai funkciót. A sokszor – igazságtalanul bár, de – történelmietlennek tekintett „mi lett volna, ha” kérdését feltevé azonban nagy bizonyossággal jelenthető ki, hogy amennyiben ő lett volna az uralkodó 1914 nyarán, abban az esetben sem tudta volna megakadályozni a háborút.

Az adjutáns trónörökös a háborúban

1914. június 28-án a szerb Fekete Kéz terrorszervezet meggyilkolta Ferenc Ferdinánd trónörökösét és hitvesét Sarajevóban. A főherceg nagybátyja volt Károlynak, akivel szinte apa-fiúi kapcsolata alakult ki az évek folyamán. Az unokaöcs sok tekintetben követni kívánta a trónörökös nézeteit, főleg a birodalom átalakításának terén, ugyanakkor kritizálta is nagybátyját Ferenc Józseffel való konfliktusai miatt.⁴ Ferenc Ferdinánd mindemellett lovassági tábornok, egyúttal a hadsereg egyik első számú embere – főfelügyelője – is volt, akire *de facto* a birodalom haderejének főparancsnoka-ként tekintettek, miután a hajlott korú Ferenc József 1908-tól lényegében visszavonult a hadvezetéstől, bár továbbra is az uralkodó maradt a Legfelsőbb Hadúr. A merénylet ennek megfelelően súlyos vezetési válságot is okozott a császári és királyi haderőben. Ezt végül úgy hidalták át, hogy Frigyes főherceget bízták meg a főparancsnoki teendők ellátásával – mindez elsősorban protokolláris feladatellátást jelentett. A valódi operatív vezetést Franz Conrad von Hötzendorf gyalogsági tábornok, a Vezérkar főnöke látta el. A fiatal, 27 éves Károlyt – aki a birodalom új trónörököse lett – lényegében adjutáns törzstisztként beosztották a Hadsereg-főparancsnoksághoz (AOK), amelynek székhelye ekkor Przemyślben volt. Előbb azonban hitvesével, Zitával Budapesten tett fontos látogatást, hogy „Ferenc József nevében megköszönje a nép hűségét a nehéz időkben”.⁵

Ferenc Ferdinánd meggyilkolása egyébként elég kilátástalan helyzetbe sodorta Károlyt, hiszen a meggyilkolt trónörököshöz képest jóval alacsonyabb – „mindössze” zászlóalj-parancsnoki beosztást töltött be. Ezért nem meglepő, hogy Károlyt még túlzottan fiatalnak tartották a főpa-

rancsnoki teendők ellátására. A haderő tényleges irányítását ellátó Conrad – több-kevesebb sikerrel – igyekezett a hadművelleti irányítástól távol tartani a trónörökösöt, mert úgy vélte, hogy Károly részvétele inkább hátráltatná a munkát. Attól is tartott, hogy a főherceg fronttapasztalait megosztja a császárral, ami egyértelműen zavaró tényező volt a tábornoknak.⁶ A trónörökös maga is tiszttában volt ezekkel a nehézségekkel, megbízását egyfajta tanulóidőszakként értelmezte.

Károly hamarosan a tűzkeresztségen is átesett, amikor egyik frontlátogatása alkalmával orosz tüzérségi tűz zúdult az érintett területre. Ezt követően Conradnak az uralkodó parancsba adta, hogy

a főherceg nem kerülhet életveszélyes helyzetbe. E döntés hátterében az állt, hogy a császár, valamint a trónörökös halála esetén Károly legidősebb fia, Ottó következett az öröklési sorban, aki azonban kisgyermekként nem láthatta el a birodalom irányítását. Ez a helyzet valódi államkatasztrófát idézhetett elő, amelynek kockázatát nem lehetett megengedni. Károly így magas társadalmi pozíciója révén, valamint Ferenc József személyes elvárásának engedelmeskedve leginkább parancsőtiszt és protokolláris feladatokat látott el: gyakran kereste fel a frontkatonákat, valamint a hadikórházakat, jelentősen növelve a harcoló csapatok morálját.

Szeptember 10-én a przemysli főhadiszállást az oroszok előretörése nyomán ki kellett üríteni. Károly a szó legszorosabb értelmében az utolsó pillanatban hagyta el az erődrendszert, majd a császár Bécsbe rendelte. Új feladatkörében a császárváros és a frontok között ingázott, rendszeresen jelentést téve a hadi helyzet alakulásáról. A szociálisan egyébként is érzékeny főherceg katonákkal szembeni empátiáját tovább növelte, hogy a fiatal trónörökös számos bajtársa és barátja veszett oda már a háború első heteiben: a lovassági alakulatok néhány hónap leforgása alatt 80–90 %-os veszteségeket könyvelhettek el. Károly közvetlen hangnemben tudott szót érteni a csapatokkal, ami tovább emelte megbecsülését. Különösen értékesnek bizonyult galíciai helyismerete, amely bensőségesebbé, könnyedebbé tette a kommunikációt a tartomány – Bécs iránt máskülönben bizalmatlan – ukrán, ruszin és zsidó lakosaival is. Fiatal kora és edzett lovas volta következtében olyan helyekre is eljutott, ahová rendszerint nem érkeztek hasonló rangú személyek. Károly személye köré a korabeli sajtó egyfajta katonakultuszt is teremtett, amely a bátor,

II. Vilmos császár és IV. Károly találkozása az olasz fronton

önfeláldozó parancsnok képét igyekezett kialakítani.⁷ Noha e tekintetben számos túlzás fedezhető fel, tény, hogy a trónörökös törődött a beosztottjai sorával.

Károly jelentései, látogatásai közül több érdemi fontossággal bírt. 1914 decemberében a balkáni frontra küldték tanácskozássra és nem kis részben látogatása tapasztalatai nyomán döntött az uralkodó a déli hadszíntér főparancsnoka, Oskar Potiorek tábornagy leváltása mellett. Szintén fontos feladata volt 1915. január 20-án a német szövetséggel való egyeztetés lefolytatása, amikor II. Vilmos császárral és Erich von Falkenhayn német vezérkari főnökkel tárgyalt. Ezen egyeztetések alatt Károly szilárdan védelmezte a Monarchia azon álláspontját, amely rögzítette: Olaszországgal szemben a dualista állam nem fog területi engedményeket tenni, azért hogy Róma fenntartsa semlegességét. E tárgyalások nyomán és folyamán II. Vilmos pozitívan nyilatkozott Károlyról, döntően pedig a fiatal trónörökös „érett, világos politikai nézete, és határozott modora, amellyel felfogását megindokolni tudta”, gyakorolt rá nagy hatást.⁸

A trónörökössé avanzsáló Károly katonai előmenetele tovább gyorsult a háború folyamán. A világháború kezdetén ezredessé léptették elő (ezt a rendfokozatot a katonák normál előmenetelben 48–52 évesen érhatték el, Károly pedig csak 27 éves volt), majd karrierje 1915-ben is folytatódott: ekkor lett tábornok vezérőrnagyi rendfokozatban. Egy évvel később, 1916-ban altábornagy, majd néhány hónap alatt lovassági tábornok, végül vezérezredes lett. Ferenc József halálával pedig automatikusan tábornaggyá lépett elő. Ezzel párhuzamosan a flotta tengernagyi rendfokozatát is megkapta, miközben a haditengerészetnél semmilyen tapasztalatot sem szerezhetett.

Hadjárat Dél-Tirolban

Károly katonai karrierjében 1916 elején váratlan változás történt: februárban kinevezték a XX. hadtest parancsnokának – mindezt úgy, hogy korábban még ezredparancsnokságot sem töltött be. Jóllehet maga kérte, hogy frontparancsnokságot kapjon, nem tudjuk pontosan megmondani, hogy az uralkodó miért döntött így, hiszen a főherceg ismét közvetlen életveszélyes helyzetekbe kerülhetett. A trónörököst Dél-Tirolba vezényelték, ahol kulcsszerepet szántak neki a Monarchia tervezett offenzívája során: ez a hadművelet a dualista állam első ellentámadása volt az olaszok ellen. Motivációjáról és feladatáról egy Ferenc Józsefhez írt levelében így fogalmazott 1916 elején: „Eddig hallgattam és szabad kezlet adtam a hadseregparancsnokságnak. Most azonban, hogy a hadtestet is átvettem, ténylegesen irányítani is akarom azt. Csak akkor veszem át a hadtestet, ha úgy vezethetem azt, ahogy egy becsületes parancsnokhoz illik. Nem elégséges, hogy azt a területet, ahol a katonáim harcolnak, csak térképről ismerjem.”⁹

A trónörökös hadtestét a birodalom legkiválóbb alakulataiból állították fel és tüzérségi ellátottsága is a legmagasabb szintű volt. Conrad hadterve szerint ugyanis éppen Károly egységének kellett kierőszakolnia a frontáttörést Asiago térségében, és ehhez minden feltételt biztosítottak számára. Vezérkari főnökévé az egyik legkiválóbb osztrák–magyar operatív törzstisztet, báró Alfred Waldstätten ezredest nevezték ki.¹⁰ A hadműveletnek az eredeti terveknek megfelelően, április 15-én kellett volna kezdődnie, de a csatateret ekkor még vastag hó borította. „A hó olyan mély és könnyű, hogy egy súlyos málhájú gyalogos katona csípőig belesüllyed a hóba, így az ellenséges tűzben sem gyors mozgásra, sem fedezék keresésére

sincs mód. Sikert ígérő támadásra ilyen körülmények között nincs esély.”¹¹ – fogalmazott Károly egyik jelentése.

A főherceg a támadás előtt híressé vált parancsot adott ki, amely jól rávilágít Károly elveire és szándékaira „1. Kímélnünk kell a számunkra oly értékes emberanyagot. Jobb, ha a támadás elhúzódik, de kevesebb áldozattal éri el céljait, mintha rövidebb idő alatt történik ez meg, de súlyosabb veszteségekkel. 2. Tilos az ellenség terv nélküli üldözése. [...] 3. Figyelmeztetek arra, hogy a gyengébb ellenséget se becsüljük le. 4. Legszenvedőbb kötelességévé teszem minden parancsnoknak, hogy a lehető legnagyobb mértékben és gyorsasággal lássák el a sebesülteket, és a csapatokat mindig jól lássák el. 5. Megtiltok minden olyan parancsot, amely arra irányulna, hogy ne ejtsünk hadifoglyokat. [...] 6. Szigorúan megtiltok minden lopást vagy rablást, illetve szükségtelen pusztítást. A XX. hadtest minden katonáját át kell hatnia annak a meggyőződésnek, hogy a kultúra hordozói – még az árulók országában is.”¹²

A május 15-én megkezdett támadás során Károly csapatai áttörték az olasz 1. hadsereg arcvonalát.¹³ Az Asiago és Arsiero térségében kivívott frontáttörés, majd az azt követő délkeleti irányú támadás fényes diadalt hozott a Monarchia fegyvereinek: esély kínálkozott arra, hogy az Isonzó völgyében harcoló olasz 2. és 3. hadsereget bekeríthetik. Károlyt a hadműveleti siker önbizalommal töltötte el, noha nehéz pontosan megállapítani, hogy személyes – egyébként nem rossz – katonai kvalitásai mekkora szerepet játszottak a sikerben.¹⁴ A jelentések kiemelték, hogy a főherceg hidegvérrel vezette hadtestét.¹⁵ A hadművelet során ismét több alkalommal kitűnt személyes bátorsága: járt olyan állásban, amely mindössze harminc méterre húzódott az olasz

arcvonaltól, harcálláspontját pedig egy alkalommal heves tüzéségi tűz érte.¹⁶ A hadjárat során is kitűnt Károly mély humanizmusa, és a legsúlyosabb büntetéseket helyezte kilátásba beosztott tisztjeinek a katonák könnyelmű feláldozása esetén.¹⁷ A főherceg ennek révén kimondott népszerűségnek örvendett – főleg a közkatonák körében, különösen amiatt, hogy a trónörökös törődött beosztottjai helyzetével. Az érem másik oldala, hogy Károly személye körül valóságos kultusz keletkezett ebben az évben – és döntően trónra lépése után – olyan hadvezéri attribútumokkal ruházták fel, amelyek már egyértelmű túlzásként értékelhetők.¹⁸ Mindazonáltal a főherceg dél-tiroli tapasztalatai alapján a háború végkimenetele szempontjából helyes következtetésekre jutott, amikor felismerte az osztrák–magyar haderő lehetőségeinek korlátait.¹⁹

A keleti fronton

A Monarchia ugyanis nem tudta kiaknázni az asigói sikert, mert június 4-én az oroszok hatalmas offenzívát indítottak keleten, amely rövid időn belül szétzúzta a cs. és kir. 4., illetve 7. hadsereget.²⁰ Mivel minden épkézláb emberre, de különösen lövegre szükség volt a cári csapatok ellen, ezek kivonása gyorsan megkezdődött a délnyugati hadszíntérről.

A keleten bekövetkezett katasztrófa következtében le kellett váltani a 4. hadsereg parancsnokát, Habsburg-Lotaringiai József Ferdinánd főherceget.²¹ A keleten kialakult káosz elhárítására 14 hadosztálynyi német erősítés érkezett, és ezzel párhuzamosan Berlin az itteni hadszíntér teljes irányítását is magához ragadta. Mivel a dualista állam számára elfogadhatatlan volt, hogy

IV. Károly, Conrad von Hötzendorf, gróf Tisza István miniszterelnök a tescheni főhadiszálláson. Tisza István mellett a kép jobb szélén Frigyes főherceg (1916)

egész hadseregek álljanak *német* parancsnokság alatt, Károly személye jó kompromisszumot kínált mindkét fél számára. Berlin szinte egyetlen engedményként járult hozzá, hogy a trónörökös átvehesse a bukovinai és erdélyi frontszakaszon állomásozó erők parancsnokságát. A főherceg így rövid ideig az újonnan létrehozott 12. hadsereg parancsnoka lett,²² majd átvette a három hadseregből felépülő, és a róla elnevezett Károly-hadseregcsoport irányítását. A keleti fronton Rigától a Dnyeszter vonaláig lévő csapatok fölött a németek diszponáltak, csak az ettől délre állomásozó erők feletti irányítást vehette át Károly.²³ A főherceget – annak ellenére is, hogy logikus döntésnek tartotta – mélyen bántotta áthelyezése, és keserűen jegyezte meg: „Úgy látszik, én vagyok Teschen [az osztrák–magyar főparancsnokság akkori székhelye] utolsó tartaléka!”²⁴

Károlyt mindazonáltal a német haderő egyik legkiválóbb generálisa támogatta vezérkari főnökként, Hans von Seeckt vezérőrnagy személyében. A Bruszilov-offenzíva augusztusra kifulladt és már-már úgy tűnt, stabilizálódik a keleti hadszíntér. 1916. augusztus 27-én azonban Románia megtámadta az Osztrák–Magyar Monarchiát. A trónörökös hadseregcsoportja így az új ellenséggel is harcolt, Erdély védelmében. A háború alatt első alkalommal vált hadszíntérré jelentősebb magyarlakta terület, miután a románok Székelyföld nagy részét elfoglalták. A trónörököst különösen megrázta a székely menekültek tömeges és embertelen exodusa, akik nyomorúságos körülmények közepette próbáltak nyugat felé haladni. A menekültek száma megközelítette a 300 ezer főt, és többségük nő, gyerek, vagy öreg volt. A trónörökös nem pusztán a román támadás katonai következményeivel, hanem azok polgári konzekvenciáival is szembesülhetett és különösen az

erdélyi menekültek helyzete és sorsa gyakorolt rá mély hatást. Október végén a főherceg ellátogatott a súlyos károkat szenvedett Csíkszeredába, amelynek 5000 főnyi lakosságából mindössze 89 fő maradt a városban.²⁵ A visszaemlékezések szerint ez alkalommal is kitűnt, hogy Károly mélyen együtt érzett a város szenvedő lakosságával, és „az a meleg érdeklődés, ami az elcsépelt szavakból is kicsendült, jóleső érzést váltott ki az emberek szívéből”.²⁶

A hadszíntérré vált Erdélyt hat hét alatt sikerült megtisztítani a románoktól – Károly vezetése alatt. A román front kiemelkedő fontosságát mi sem bizonyította jobban, hogy a főherceg Stürgkh osztrák miniszterelnök 1916. októberi meggyilkolását követően sem tért vissza Bécsbe, és csak Ferenc József néhány héttel későbbi súlyos betegségekor – november 11-én – utazott el a császár-városba.²⁷

Károly igen gyors előmenetelét többen rossz szemmel nézték a cs. és kir. haderőn belül. Conrad nyíltan kritizálta a trónörökös hadvezetésben játszott szerepét, valamint helytelenítette hadtestparancsnoki, és hadseregcsoport-parancsnoki kinevezését.²⁸ A németekkel, valamint a Conraddal való ellentétek kimerítették a főherceget, és szeptember végén kérte, hogy mentsék fel hadseregcsoport-parancsnoki beosztása alól.²⁹ A hadszíntér küzdelmeinek irányítása ugyanis a német 9. hadsereg parancsnoka, Erich von Falkenhayn tábornok kezében összpontosult. Az a tényező is jelentősen rontotta a trónörökös hangulatát, hogy a német haderőben az egységek vezérkari főnökeinek jóval több operatív befolyása volt a hadműveletek irányításában, mint a császári és királyi alakulatoknál, Seeckt működése ezért nagyban korlátozta Károly lehetőségeit.³⁰ A kiváló német parancsnokkal súlyos viták robbantak ki³¹

és a trónörökös egyre nehezebben viselte, hogy az érdemi irányítás nem a saját kezében volt. Károly relatív tapasztalatlansága ellenére bátor hadvezetőnek bizonyult: legnyilvánvalóbb példáját ennek október közepén az adta, hogy a trónörökös nem elégedett meg a románok Erdélyből való kiszorításával, hanem a cs. és kir. 1. hadseregnek a hadművelet folytatására, vagyis a Moldvába való betörésre adott parancsot. Az erdélyi küzdelmek idején Károly alaposan megismerte az 1. hadsereg parancsnokát, Arthur Arz gyalogsági tábornokot,³² és ekkori pozitív tapasztalatai tették lehetővé, hogy fél évvel később vele váltsa le Conradot a k. u. k. haderő vezérkari főnöki beosztásában. A személyes ismeretség döntő szerepét az is igazolja, hogy 1918 elején Arz helyettese Waldstätten lett.

November 1-jei hatállyal a császár vezérezredessé, egyben főtengernaggyá léptette elő Károlyt, aki – szédítő gyorsaságú karrierje révén – a háború során a szárazföldi haderőnemben öt, a haditengerészetnél pedig négy rendfokozatot lépett előre. Nem tudjuk pontosan megmondani, mennyiben játszott szerepet a novemberi előléptetésben Ferenc József gyengülő egészségi állapota, mégis állítható, hogy Károlyt felkészítették a trón betöltésére, amelynek része volt gyors katonai előmenetele. Hadseregcsoporthadparancsnoki beosztásában József Ágost főherceg követte, akit a délnyugati hadszíntérről vezényeltek át. A tendencia hasonló volt, mint 1916 nyarán: a keleti hadszíntéren – presztízsből – szükség volt egy Habsburg-parancsnokra, így Károly helyét szintén a dinasztia egy tagjának kellett betöltenie.

A Legfelsőbb Hadúr

Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halálával Károly lett a birodalom uralkodója, ezzel pedig Legfelsőbb Hadura. Császárként tett első nyilatkozata során (1916. november 22.) *in medias res* megállapította legfontosabb célját, vagyis a béke megteremtését. „Mindent meg akarok tenni, hogy a háború borzalmait és áldozatait minél előbb megszüntessem, népeimnek a béke nehezen nélkülözött áldásait visszaszerezsem, mihelyt fegyvereink becsülete, államaim hű szövetségeseinek életfeltételei és ellenségeink daca azt megengedi”³³ – fogalmazott.

Az ifjú – még mindig csak 29 éves – új monarcha trónra lépésekor azt is deklarálta, hogy célja „megboldogult elődjének példája nyomán, a békére vonatkozó remények beteljesítése, és az, hogy békefejedelemként uralkodhassék”.³⁴ Károly béketörekvései során a Ferenc József-i hagyományra támaszkodott; mindennek megfelelően esetében is használni kezdték a békefejedelem fogalmát.³⁵ Érdekes módon e tekintetben gyakoribb és hangsúlyosabb a magyarországi alkalmazás és a korabeli sajtó különösen az 1916. december 30-i koronázás alkalmával tüntette ki ezzel a jelzővel.³⁶ Károlyra már trónra kerülése idején sokan a béke egyik lehetséges elhozójaként tekintettek. Az ifjú monarcha közvetlenül magyar királlyá koronázása előtt ismételten kinyilvánította, hogy véget kíván vetni a vérontásnak. Mint azonban az idézetekből is kitűnhet, a király nem mindenáron akart békét kötni, következésképpen *győztes* békében gondolkodott.

Károly 1916. december 2-án átvette a birodalom tényleges katonai főparancsnoki tisztét, és leváltotta Frigyes főherceget. Maga ez a dátum is programot jelentett, hiszen Ferenc József 1848-

ban e napon lépett trónra. Ne feledjük, hogy akkoriban a császár önmagát neoabszolutista monarchaként határozta meg! E szellemnek megfelelően, vagyis a tényleges hatalommal bíró uralkodó eszményképe mentén, Károly nem elégedett meg a protokolláris teendőik ellátásával, hanem aktívan beleszólt a haderő operatív irányításba. Mivel az osztrák császárokat nem koronázták meg, a birodalom ausztriai felében nem történt ünnepélyes aktusú hatalomátvétel, de a Magyar Királyságban december 30-án sor került a király megkoronázására. Főparancsnokként egyik első intézkedése az AOK székhelyének Badenbe való áthelyezése volt – a korábbi, német határhoz közeli Teschen után Károly ezzel szimbolikusan is kifejezte, hogy távolodni kíván Berlintől.³⁷

Károly trónra lépésének idején az Osztrák–Magyar Monarchia a többi európai nagyhatalomhoz hasonlóan már negyedik éve állt háborúban, és a konfliktus egyre súlyosbodó következményei mindinkább meggyőzték a királyt a békekötés szükségességéről. Ennek morális hátterét a bor-

Károly trónörökös fogadtatása Rohr lovassági tábornok hadseregcsoporthadparancsnokjánál (1916 június)

IV. Károly látogatása Gyergyóditrón (1917. június 16.)

zalmas és szinte felmérhetetlen anyagi, emberi veszteségekkel járó küzdelem adta, hiszen a csatamezőkön csaknem egy teljes generáció színe-virága lelte halálát. A háború kirobbanásakor hisztérikus lázként kitörő nacionalista érzelmek helyét ekkor már a fásultság és depresszió vette át. A vérontás kezdetén a Monarchia még Németország többé-kevésbé egyenrangú partnere lehetett, de Károly trónra lépésének idején ez a helyzet gyökeresen megváltozott. A dualista állam helyzete alapvetően megingott, és fokozatosan Németország vontatmánya lett. Mire Károly lett a Legfelsőbb Hadúr, pusztán egy megtizedelt és meggyengült haderő irányítását láthatta el.

Az első háborús hónapok borzalmainak közvetlen megtapasztalása már 1914-ben meggyőzték Károlyt a mielőbbi békekötés szükségességéről, így trónra lépése után egyik legfontosabb feladatának a háború lezárását tekintette. 1916. évi tapasztalatai jelentőségét felesége, Zita királyné is

felismerte. Az új uralkodó nagymértékben a békekötés magasztos céljának elérése érdekében vette át a hadsereg-főparancsnoki beosztását. Így amikor magyar koronázási ceremóniája során Károly megtette a négy égtáj felé való kardvágást, már a szélrózsa minden irányában szerzett katonai tapasztalatokat,³⁸ miközben a Monarchia határait védelmezte. Minderre tekintettel is feltétlenül indokolt a katonakirály megnevezés esetében. Az a tény, hogy a háborút Károly mint magyar huszáralezredes kezdte meg, és végeredményben ebből a kezdő beosztásból vált Legfelsőbb Hadúrrá, jelentősen növelte hazai reputációját.³⁹

Károly az 1914–1916. évi, de különösen a Nagy Háború harmadik évében szerzett tapasztalatai révén is törekedett a háború mielőbbi lezárására. Tény, hogy kétéves főparancsnoki működése során a Monarchia összes első világháborús hősi halottainak „csak” mintegy 10 %-a esett el,⁴⁰ vagyis jóval kevésbé véres háborút tudott folytatni – ebben pedig személyes benyomásai is szerepet játszottak. A trónörökösként szerzett gazdag katonai tapasztalatok ugyanakkor mégsem készíthették föl arra, hogy 1918 őszén megmenthesse a dualista államot annak összeomlásától.

A király uralkodása idején négy nagyobb csatára, illetve hadjáratra került sor. 1917-ben zajlott a tizedik és tizenegyedik isonzói csata, amelyek volumenükben jelentősen meghaladták az előző kilencet. A Monarchia hősiesen védekezett, de a Karszt poklában lassan felmorzsolódni látszott a haderő az olasz presszió súlya alatt. Ellentámadásra volt szükség, amelyet a katonakirály önerőből szeretett volna végrehajtani, de a németek ragaszkodtak ahhoz, hogy ők is erősítést küldjenek. Az október 23-án kezdődő tizenkettedik isonzói csata volt az első alkalom a folyó mentén, hogy a Monarchia támadott és nem védekezett. A had-

művelet utóbb caporettói áttörésként vonult be a hadtörténetbe, és a teljes világégés egyik legnagyobb győzelmét jelentette a központi hatalmak számára: az olaszok vesztesége meghaladta a 800 ezer főt. A frontot csak jelentős angol–francia támogatással mintegy 140 km-rel nyugatabbra a Piave folyónál sikerült stabilizálni az olaszoknak. A caporettói áttörést követően egy frontlátogatás kis híján Károly életét követelte: a király gépkocsija elakadt a megáradt Torre patakban, és az uralkodót elsodorta az ár. A fiatal főparancsnokot kísérete csak ügygyel-bajjal tudta kimenteni.⁴¹

Károly uralkodóként is gyakran látogatta a csapatokat, így továbbra is személyes benyomásai voltak a háborúról. Jellemző epizód például a 11. isonzói csatát követő eset: a harcok egyik központja a Monte San Gabriele hegycsúcs volt, amelynek ormát 13 olasz dandár ostromolta, de

a védők kitartottak a rendkívül heves harcokban. Károly nem sokkal a csata után megszemlélte a hegyet és az itt látott borzalmak tovább erősítették pacifizmusát. A hegy egyik pontján, ahol egyszerre harminc embert aprított miszlikbe az ellenség telitalálata, a király egy rövid ima után, megrendülten ennyit mondott vezérkari főnökének, Arznak: „Ezért tovább senki nem viselheti a felelősséget, befejezem a háborút. [...] A világ elég nagy hozzá, hogy a népek képesek legyenek egymást elviselni.”⁴²

1917 nyarán sor került a keleti front utolsó nagy összecsapására (Kerenszkij-offenzíva). Károly égisze alatt a Monarchia visszaverte az orosz támadást, és felszabadította az orosz megszállás által még érintett kelet-galíciai, valamint bukovinai területeit. 1917. augusztus 6-án a király győzelmes hadvezérként vonult be Bukovina fő-

IV. Károly a pályaudvaron Törökországban (1918 május)

városába, Czernowitzba. E pillanatban úgy tűnt, hogy a három éve folyó háború a Monarchia győzelmével érhet véget. Az is elmondható, hogy ekkor kifizetődő döntésnek tűnt a főparancsnokság tényleges átvétele, hiszen a sikerek Károly ázsióját is nagymértékben növelték.

A főparancsnokság átvétele azonban rövid idő múlva súlyosan rombolta a király megítélését. Az olasz hadszíntéren 1918 júniusában került sor a Monarchia utolsó nagy offenzívájára, amely azonban néhány nap alatt kudarcot vallott. Az „éhségoffenzívának” is nevezett hadművelet 150 ezer fős veszteséggel járt, a nélkülözések közepette a katonák lerongyolódtak és éheztek. Egy átlagos katona tömege 50 kg körül volt a hiányos ellátás következtében. A harcok fő fókusza a Piave folyó volt és a kudarc miatt sokan az uralkodó felelősségét hangsúlyozták. Bár a császárt nyilvánosan nem lehetett bírálni, minisztereit és tábornokait igen, így a hátsorzági közéletben komoly kritikákat kapott a császári és királyi haderő.

Károly 1916 végén, 1917 elején gyakorlatilag kicserélte a birodalom politikai és katonai vezetését. Ausztriában a háború végéig összesen négy miniszterelnököt nevezett ki és Magyarországon is leváltotta Tiszát. Ezt követően rövid ideig gróf Esterházy Móric vezette a kabinetet, végül 1917 augusztusában a 69 esztendős Wekerle Sándort nevezte ki a kormány élére.⁴³ A király által kinevezett vezetők nem tudtak úrrá lenni a nehézségeken. 1918 januárjában az ausztriai munkássztrájkok idején Károly komolyan fontolóra vette egy katonai kormány megalakítását, végül azonban letett erről a tervéről, leginkább attól tartva, hogy a haderő véres kézzel fogja fenntartani a rendet. A piavei kudarcot követően pedig – közvetve ugyan – de főparancsnoki alkalmassága is megkérdőjeleződött.

Tőrekvések a békére

Károly legfontosabb (katona)politikai tette az első világháború lezárásának kísérlete volt. 1916. december 12-én – hat nappal Bukarest elfoglalását követően – a katonakirály kezdeményezésére a központi hatalmak békeajánlattal fordultak az antanthoz, amelynek az akkori hadihelyzetnek megfelelő status quo alapján békét kínált. Az antant – döntően Franciaország elutasítása miatt – negatív választ küldött. Károly azonban további kísérleteket is tett. Kezére játszott, hogy feleségének fivérei a belga haderőben szolgáltak, és az ő segítségükkel levelet juttatott el a franciáknak, amelyben ígéretet tett Belgium és Szerbia kiürítésére, valamint Elzász-Lotaringia Franciaországhoz való csatolására. E döntésébe feleségén kívül senkit sem vont be, egyúttal hivatalos feljegyzésben utasította külügyminiszterét, hogy minden fontosabb külpolitikai történésről a császárnét tájékoztassa. Az úgynevezett Szixtusz-levelek válasz nélkül maradtak, de 1918 áprilisában Clemenceau kiszivárogtatta azokat, hogy denunciálja Károlyt a németek előtt. A kirobbanó botrány lehetetlenné tette a további békekötési szándékok megvalósítását. A katonakirályon kívül egyetlen hadviselő fél se akarta lezárni a háborút a status quo alapján és a hadviselő felek között a legtöbb alkalommal kísérelte meg lezárni a háborút??. Érdemes azt is megjegyeznünk, hogy az első világháború politikai vezetői közül messze Károly rendelkezett a legtöbb tapasztalattal a háború valóságát érintően, hiszen maga is az első vonalból látta a háborút. Különösen mély hatást gyakoroltak rá az 1916-os erdélyi harcok, ahol a hátsorzág nyomorával, illetve a háború anyagi pusztításával is találkozott.

A főparancsnokság átvételével azonban magára vállalta a háború folytatásának következményeit, és – utólag mi már tudjuk – két esztendő veszteségeit is. Ekként találóan állapította meg az egyik vezérkari törzstiszt, hogy sokakban felvetődött a kérdés: lehet-e az ember egyszerre Legfelsőbb Hadúr és békefejedelem.⁴⁴ Ezt az antagonizmust valójában nem is sikerült feloldania Károlynak. Fontos adat továbbá, hogy míg főparancsnoksága idején a Monarchia valamivel több mint száz-ezer halottat könyvelt el, ugyanennyi idő alatt, 1914 júliusától 1916 végéig több mint egy millió osztrák–magyar katona lelte halált a harcokban. Érdemes figyelembe vennünk azt is, hogy a háborús folyamatok 1917-ben, sőt még 1918 első hónapjaiban sem indokolták feltétlenül a békekötés szükségességét, különösen azután, hogy az oroszok a márciusi és a bolsevik forradalom után elhagyták az antant táborát.

Károlyt rövid uralkodása során többen illették a *békefejedelem* (Friedensfürst, princeps pacis) jelzővel. Ezt a bibliai hagyományra visszavezető képet sokszor alkalmazták uralkodók, pápák esetében, mégis az utolsó magyar királynál igen jól védhető attribútumot jelentett, hiszen ez kiegészült az első magyar király által az Intelmekben is megfogalmazott ételvelvel, amely az uralkodó egyik legfontosabb kötelességévé a béke megőrzését és megtartását tette. Amikor a királyt 2004 őszén boldoggá avatták, az ezzel kapcsolatos leg-súlyosabb kritika természetesen maga a háború kérdése volt. Jóllehet a világháború elindításában Károlynak semmilyen része sem volt, továbbá törekedett annak lezárására is, tény, hogy saját személyes döntése volt a hadsereg-főparancsnokság átvétele. Ezzel magára vállalta a háború utolsó két évének emberi, anyagi és morális veszteségeit. További érdekes tény, hogy II. Miklós orosz cárt, aki

szintén maga vezette seregeit 1915 nyara óta, az orosz ortodox egyház avatta szentté – döntő mértékben azért, mert a bolsevizmus áldozataként egyértelműen mártírnak tekinti a Romanov uralkodót és családját. A sors kegyetlen ironiája, hogy néhány hónapig – 1916 november végétől 1917 március 10-ig – úgy folyt a háború, hogy mindkét személy uralkodóként harcolt egymás ellen.

Károly igyekezett a háború totalitását is mérsékelni, így például megtiltotta hátsorzági „civil” területek bombázását: ezt a döntését 1917. június 29-én hozta, miután a franciák szétbombázták a karlsruhe-i úrnapi körmenetet. A caporettói át-törést követően – Zita közbenjárására is – külön megtiltotta Velence bombázását, amely pedig antant hadianyag-raktárként és főhadiszállásként is szolgált. A fronton ugyanakkor nem korlátozta az új fegyverek bevetését, így a harci gázok, lángszóró alkalmazását sem.⁴⁵ A 12. isonzói csatát Károly engedélyével gázlövessel kezdték meg a központi hatalmak, minek következtében mintegy 6000 olasz katona szenvedett borzalmas halált. Igaz ugyanakkor, hogy a gáz bevetésének elsődleges célja a mesterséges köd létrehozása volt, valamint 1918-tól úgynevezett kombinációs gázt alkalmaztak: az első adag viszketést okozott, amely miatt a katonának le kellett vennie a gázmaszkot és ezután lőtték ki a klórgáz-gránátokat, amelyek harc-képtelenné tették a katonákat. A nyugati fronton alkalmazott mustárgáz bevetését ugyanakkor nem engedélyezte Károly.

Összegezve: jóllehet *nolente volente* Ausztria–Magyarország Szerbia elleni hadüzenete nyitotta meg a világháborút, és ezért igen nagy – de nem kizárólagos – felelősség terheli, mindez ugyanakkor nem igazolja az antant azon magatartását, hogy 1916 és 1918 között rendre elutasította a katonakirály békekezdeményezéseit.

Egy modern főparancsnok

Károly már trónörökösként is rengeteget utazott a birodalom területén, ami már előre jelezte, hogy uralkodóként is fontosnak fogja tartani alattvalói gondjainak megismerését. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a főparancsnoki működése folyamán megközelítően 80 ezer (!) kilométert tett meg. Két év alatt a birodalom szinte minden szegletét felkereste Vorarlbergtől Bukovináig, és Csehországtól Boszniáig. Ferenc Józseffel ellentétben nem ódzkodott a modern technikai vívmányok használatától, különösen igaz volt ez a telefon esetében: számos fontos utasítást le sem írt, egyszerűen távbeszélőn közölte döntését. Így

IV. Károly repülőket figyel az olasz fronton. Mögötte Czernin külügyminiszter

történt ez Tisza leváltásának esetében vagy Werle harmadik miniszterelnöki felkérése kapcsán – ez akkoriban hihetetlen újításnak számított.⁴⁶ A király ezenfelül tudott gépkocsit is vezetni és szívesen használta a fényképezőgépet, amelynek használatára a hadseregben tanították meg.

Károly uralkodásának legfontosabb jellemzője a változásra való nyitottsága, vagyis a reform volt. Követte ugyan Ferenc József konzervatív hagyományait, de mert változtatni. Sokszor hirtelen hozott fontos döntéseket, amiért a *der Plötzliche* (kb. a hirtelen) jelzővel illették. A következőkben tehát érdemes összefoglalnunk Károly katonai reformjait. A király még 1917 elején elrendelte a kikötőzés, botozás, testi fenytítés fegyelmi büntetések eltörlését.⁴⁷ 1918 januárjában pedig felvetette az önálló magyar nemzeti haderő létrehozásának szükségességét, amely mellett József Ágost főhercegen kívül csak két tábornok állt ki a Monarchia 25 fős tábornoki elitjéből. Ugyanebben az évben lehetővé tette a magyar nyelv használatát a katonai közigazgatásban, ahol ez nem jelentett nyelvi problémát. Jelentős személyi változásokat is eszközölt, menesztette Conradot, így lehetővé vált a hadvezetés egyfajta humanizálása is, amely a veszteségeket csökkentette.

Károly főparancsnoksága sok tekintetben mai napig példamutató lehet. Az alattvalókkal is jóval közvetlenebbül tudott érintkezni, mint elődje, és a hadseregen belül is közvetlenebb parancsnoknak bizonyult. Érdemes azt a tényezőt is mérlegre tenni, hogy mivel háború volt, az egyes hibák, rossz döntések súlya jóval nagyobb volt, mint békeidőben lett volna. A katonakirály mindvégig elégedetten nyugtázta a dualista állam csapatainak elszántságát és hősiességét. Különösen szívébe zárta a magyar csapatokat, akiknek harctéri eredményeiről többször elismerően szólt.

A bukás

Károly hadvezéri működésének mérlege összességében nem tekinthető rossznak, azonban 1918 őszén bekövetkezett az összeomlás. A délnyugati fronton az antant hatalmas offenzívát indított 1918. október 24-én, amely négy nappal később megtörte a dualista állam haderejét. A csapatok morális tartására azonban jellemző adat, hogy a súlyos nélkülözések ellenére is csak október 28-án sikerült az ellenségnek a front áttörése, a további ellenállás pedig a hátországi alakulatok lázadása miatt vált lehetetlenné: nem lehetett többé felváltani az első vonalban küzdő csapatokat. Időközben a dualista állam lényegében megszűnt létezni, mivel az egyes nemzetiségek sorra proklamálták függetlenségüket. A katonakirály békefejedelem mivoltát igazolták az ekkori események: az, hogy a Monarchia tartományainak önállósodási folyamata nem torkollott véres polgárháborúba, döntő mértékben az uralkodó érdeme. Jól illusztrálja ezt egy 1918. október 28-i párbeszéd, amelyet a morvaországi kormányzóval folytatott: amikor a tisztviselő jelezte, hogy erőszak alkalmazásával fenn tudja tartani a rendet Brünnben és környékén, Károly megkérdezte, hogy ez vérontással járna-e? Amikor azt a választ kapta, hogy talán néhány ember odaveszne, az uralkodó így válaszolt: „Ez nem történhet meg! Ezt a szörnyű mészárlást még egy polgárháborúnak is követnie kell? Ezért Isten előtt és keresztény hitemnek megfelelően nem vállalhatom a felelősséget!”⁴⁸

Két nappal később azonban jelképesen is megmutatkozott, hogy a katonakirályt elsöpri a belviszály. 1918. október 30-án este gróf Andrássy Gyula külügyminiszter úgy próbálta lecsillapítani a lázongó bécsi polgárságot, hogy „éljen a békefejedelem, s éljen a vitéz osztrák nép”, amelyre a

válasz: „Le Andrássyval; éljen a köztársaság, le a császárral!” volt.⁴⁹ Jóllehet IV. Károly reformpolitikája szinte kísérleti stádiumában megbukott, számos jövőbe mutató vonása volt. A mélyen vallásos uralkodó békekísérletei, humánus magatartása nemcsak a katolikus konfesszió részéről találkozott megértéssel, hanem például a reformátusoktól is.⁵⁰ Szakítva a birodalom korábbi szokásaival, Károly katonai kinevezéseinél mellőzte a konfessziós szempontokat, így lett a Vezérkar főnöke az evangélikus Arz, a református Horthy pedig flottaparancsnok. Miközben a Monarchiában drámaian növekedett az antiszemitizmus a háború idején, a katonakirály az összes utánpótlás főnökévé nevezte ki a 24 éves korában konvertált – ám sokak által továbbra is zsidónak tartott – Hazai Samu tábornokot.

1918 őszén a császári és királyi haderő történelme egyik legsúlyosabb vereségét szenvedte el, majd megszűnt létezni. Az olaszokkal való fegyverszüneti tárgyalások káoszba fordultak. Ennek következtében a Monarchia csapatainak tűzszünetet parancsolt az AOK már november 3-án, miközben az olaszok csak 24 órával később fejezték be a harci cselekményeket. Az eltelt egy nap alatt mintegy 360 ezer osztrák–magyar katona esett hadifogságba. Ennek kapcsán az egyik legsúlyosabb vád fogalmazódott meg a Legfelsőbb Hadúrral szemben: sokan vélték és vélik úgy,⁵¹ hogy a katonakirály szándékosan ejtette hadifogságba embereit annak érdekében, hogy a lerongyolódott csapatok további káoszt ne okozzanak a hátszországban.

A vég keserű leckét tartogatott az uralkodó számára, hiszen főparancsnokként neki kellett lezárni a háborút. A király gyakorlatilag nem aludt ezekben a napokban, környezete igencsak aggódott érte, mivel borzasztó lelki-testi állapotban

A Király újra magyar földön (1921. március 26. vagy 1921 október)

volt. Károlyi Mihály gróf egyenesen úgy vélte, hogy Károly öngyilkos lesz, de a magyar politikus ezúttal is tévedett. Egy elkeseredett és éjszakába nyúló hosszas tárgyalást követően az uralkodó végül főparancsnokká a Vezérkar főnökét, Arz cs. és kir. vezérezredest nevezte ki, akinek ebben a minőségében kellett volna megkötnie a fegyverszünetet. A tábornok azonban elutasította a ki nevezést és a rangidős Kövess Hermann tábornagyot javasolta maga helyett. A katonakirály első világháborús főparancsnoki tevékenysége ezzel véget ért.

Károly 1918. november 11-én ausztriai, november 13-án pedig magyarországi uralkodói jogairól is lemondott, majd 1919. március 24-én svájci száműzetésbe kényszerült. A következő két

esztendőt családjával az alpesi országban töltötte. Exiliuma idején írták alá a saint-germain-i, majd a trianoni békeszerződéseket, amelyek *de iure* is felosztották a Monarchiát, és szétszabdalták a (kelet)-közép-európai térséget. Ennek ellenére mind Ausztriában, mind Magyarországon, sőt az elcsatolt területeken is jelentős politikai bázisa maradt a királyhoz, de mindenekelőtt a monarchikus államformához hű úgynevezett legitimistáknak. A magyar legitimisták legerősebb frakciója Károly visszatérése mellett tört lándzsát: jóval kevesebben voltak az úgynevezett szabad királyválasztók, akik az 1505. évi rákosi végzés alapján egy új, nemzeti király megválasztásában gondolkodtak. A királykérdés így 1920 folyamán végig napirenden volt hazánkban.

A katonakirály visszatér

Károly első alkalommal 1921 márciusának végén érkezett vissza hazánkba. Svájcban inkognitóban és egyedül utazott vonattal keresztül Ausztrián, majd Szombathelyre érkezett. Budapestre gépkocsin szintén szűk kísérettel utazott, hogy átvegye a főhatalmat.⁵² Horthy kormányzóval folytatott rövid megbeszélés után visszatért a vasi megyeszékhelyre, majd április 6-án elhagyta az országot. Első kísérlete alkalmával – a politikai realitásokat rosszul mérve fel – tehát egyszerű átadás-átvételben gondolkodott, így csapatai sem voltak.

A király első visszatérési kísérletéből tanulva második alkalommal már alaposabb előkészület után igyekezett újra elfoglalni a trónt. 1921. októ-

ber 20-án Zürich mellől a királyi pár repülőgépen – mintegy négyórás utazást követően – a Sopron közeli Dénesfára érkezett. Jóllehet *Ad astra* elnevezésű repülőgépük a kor csúcstechnikáját képviselte, minden túlzás nélkül állítható, hogy egy életveszélyes utazás történt, amelynek politikai szempontból is beláthatatlan következményei lehettek volna, amennyiben Ausztriában le kellett volna szállni. A királyt még aznap Sopronba kísérték a helyi legitimista politikusok, valamint katonák.

Másnap – a házaspár 10. házassági évfordulóján – Károly proklamálta, hogy visszatért a hatalomba. Átvette a fegyveres erők feletti főparancsnokságot, valamint kormányt is alakított, amelynek vezetésével Rakovszky Ivánt bízta meg.

IV. Károly második visszatérési kísérlete, fogadják a győri vasútállomáson (1921)

Kormányában az összes fontos legitimista politikus helyet kapott: a külügyminiszter ifj. Andrássy Gyula gróf lett, aki a Monarchia végnapjaiban már irányította a közös külügyminisztériumot.

A világháborúban már megszokott módon az uralkodó bőkezűen osztotta az előléptetéseket is: csapatait operatív értelemben a vezérőrnaggyá kinevezett Lehár Antal báró hadügyminiszterként irányította. A tábornok a legitimista erők parancsnokaként kulcsszerepet játszott a következő napok történeteiben.

Október 22-én reggel a király vonattal Budapest felé indult. Győrbe érkezvén a környékbeli helyőrségek felesküdték az uralkodóra. Ekkor azonban Károly értékes időt vesztett – gyors előrenyomulás helyett ünneplés vette kezdetét, amelyet a későbbiekben több tábori mise is követett. Már ekkor kiderült, hogy Károly nem számolt fegyveres harcokkal és ellenállással: úgy vélte, egyszerűen

átveheti a hatalmat Budapesten, miután a katonai egységek és állami szervek átállnak hozzá.

A Legfelsőbb Hadúrnak hamarosan csalatkoznia kellett: a budapesti minisztertanács döntést hozott arról, hogy szükség esetén fegyverrel akadályozza meg visszatérését. Október 23-án vasárnap a király erői Budaörsnél találkoztak a Horthyhoz hű csapatokkal. Az erőviszonyok egyértelműen a legitimistáknak kedveztek: a kormányzó erőit jelentékeny részben sebtiben felfegyverzett egyetemisták jelentették, akiket Gömbös Gyula szervezett meg. A későbbi miniszterelnök több álhírt is elterjesztett, többek között, hogy a királlyal cseh csapatok érkeznek. Az egyetemista századok fontosságát az is emelte, hogy a hivatásos katonák jelentékeny része vonakodott hadba indulni a király ellen. Ezen a ponton elég, ha az igen sokak által 1916. november 24-én letett eskü szövegére utalunk: „Esküszünk,

IV. Károly és Zita királyné a vonaton (1921)

hogy Károly, Magyarország apostoli királya iránt [...] hűséggel és hódolattal viseltetünk”.⁵³ Ezen a tényen az sem nagyon változtatott, hogy 1920 folyamán pedig a kormányzóra esküdtek fel a csapatok – sok esetben ezért olyan tisztek vették át az irányítást, akik hadifogságban voltak Károly uralkodása idején, következésképpen nem esküdtek fel a királyra.

Hamarosan megszólaltak a fegyverek is: Budaörsnél hadtudományi értelemben csata zajlott le, miután a két főerő csapott össze, és a „hadjárat” eredményét eldöntő harcról volt szó. A harcok volumene ugyanakkor nem volt magas: „mindössze” 19 halottat és 62 sebesültet könyvelhetett el a kormányzó hadereje, és nagyságrendileg ennyi embert vesztek a királpártiak – mindezt úgy, hogy Lehár mintegy 8000 embert vezényelt. Az első tűzváltás hírére ugyanis Károly – hasonlóan 1918 késő őszéhez – megrettent a gondolatól, hogy rengeteg halál és szenvedés árán térhet csak vissza a magyar trónra. Emiatt tűzszünetet kötött a Horthy-párti erőkkel. A fegyvernagyvadás lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar királyi Nemzeti Hadsereg (vagyis a kormányzó erői) csapatokat vezényeljen át az alföldi helyőrségekből, és mindez megváltoztatta a Budapest környéki erőviszonyokat. E fölény birtokában a Károly-párti erőket átkarolták, a királyi párt pedig előbb Tatára, majd Tihanyba internálták. Mindent összevéve: 1921 őszén a király inkább hasonlított egy békefejedelembre, semmint a Legfelsőbb Hadúrra. A második visszatérési kísérletet már az antant is keményebben torolta meg, és Károlyt családjával Madeira szigetére szállította. 1922. április 1-jén itt – száműzetésben – halt meg eddigi utolsó királyunk, aki hazánk történelmének legvéresebb katonai veszteségével járó háborújában vezette a magyar katonákat.

Bibliográfia és a jegyzetek rövidítései

ALBERT
Albert István: Károly trónörökös, a későbbi IV. Károly magyar király látogatása Csíkszeredán. *Székel Nép*, 1942. november 22. 3.

ARTL
Gerhard Artl: *Die „Strafexpedition”: Österreich-Ungarns Südtiroloffensive 1916*. Brixen, 2015, Weger.

AUSTRO-HUNGARICUS
Austro-Hungaricus: *Kaiser und König Karl*. Wien, 1917, Perles.

FEIGL 1978
Erich Feigl: *Kaiserin Zita. Legende und Wahrheit*. Wien–München, 1978, Amalthea.

FEIGL 1990
Erich Feigl: *Kaiser Karl I. Ein Leben für den Frieden seiner Völker*. Wien, 1990, Amalthea.

HAJDU–POLLMANN
Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, 2014, Osiris.

HOLLÓSI 2019
Hollósi Gábor: A történelmi emlékezet az 1920. évi I. törvénycikk indokolásában. *Jogtörténeti Szemle*, 2019/1. 40–45.

HOLLÓSI 2020
Hollósi Gábor: *A jogfolytonosság és az államforma kérdése: a közjogi provizórium időszaka és az 1946. évi kisalkotmány*. In: *VERITAS Évkönyv 2019*. Szerk. Farkas Judit et alii. Budapest, Magyar Napló–VERITAS, 2020. 141–158.

KÁRBIN
Kárbin Ákos: *Wekerle Sándor, a Monarchia aranyembere. Az Osztrák–Magyar Monarchia valutareformjának kezdeti szakasza, 1889–1893*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó.

KOVÁCS 2021A
Kovács Kálmán Árpád: A „Tisza vagy Károlyi” probléma a száz évvel ezelőtti magyar református gondolkodásban. In *VERITAS Évkönyv 2020*. Szerk. Farkas Judit et alii. Budapest, 2021, VERITAS –Magyar Napló, 120–136.

KOVÁCS 2021B
Kovács Kálmán Árpád: 1919–21 cselekvési alternatívái a református emlékirodalomban. In „*Tiportatunk, de el nem veszünk*”. *Trianon 100. A Hazatérés templomában 2020. október 17-én tartott konferencia tanulmánykötete*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2021, 69–84.

KOVÁCS 2021c
Kovács Kálmán Árpád: Trianon profetikus szemlélete a magyar református történeti gondolkodásban. In *Trianon után. Határon innen és túl*. Szerk. András Ferenc – Kalmár Zoltán Budapest, 2021, Gondolat, 149–166.

LAJOS
Lajos Iván: *IV. Károly élete és politikája*. Pécs, 1935, Magyar Nők.

LÁNDOR
Lándor Tivadar: *A Nagy Háború írásban és képpen*. I. rész. Északon és délen. IV. kötet. Szerk. Lándor Tivadar. Budapest, Athenaeum, 1925.

LIGETI 2017
Ligeti Dávid: „Ausztriának nemcsak magtára, hanem kaszárnijája is vagyunk!” A Bruszilov-offenzíva magyarországi következményei 1916-ban. In *VERITAS Évkönyv 2016*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2017, Magyar Napló–VERITAS, 134–138.

LIGETI 2018
Ligeti Dávid: A béke fejedelmei? I. Ferenc József, IV. Károly és a háború. In *VERITAS Évkönyv 2017*. Szerk. Ujváry Gábor. Budapest, 2018, Magyar Napló–VERITAS, 129–143.

LIGETI 2019
Ligeti Dávid: *Előre Arz!* Kolozsvár, 2019, Kriterion, 133.

LORENZ
Reinhold Lorenz: *Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie*. Graz–Wien–München, 1959, Verlag Styria.

NAGY
Nagy József: *IV. Károly. Az utolsó magyar király*. Budapest, 1995, Göncöl.

ÖUIK
Österreich–Ungarn letzter Krieg. I–X. köt. Szerk. Edmund Glaise-Horstenau – Rudolf Kiszling. Wien, 1930–1938.

RAUCHENSTEINER 2017
Manfried Rauchensteiner: *Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása*. Budapest, Zrínyi, 2017.

RAUCHENSTEINER 2022
Manfried Rauchensteiner: Károly császár mint hadsereg-főparancsnok. In *Jószándék és balsors. Tanulmányok Károly magyar király és osztrák császár halálának 100.*

évfordulójára. Szerk. Ligeti Dávid. Budapest, 2022, Helikon, 61–64.

RIEDER
Heinz Rieder: *Kaiser Karl. Der letzte Monarch Österreich–Ungarns 1887–1922*. München, 1981, Callwey.

SCHONTA
Emmerich Zeno von Schonta: *Aus den Erinnerungen eines Flügeladjutanten an Weiland Seine Majestät den Kaiser und König Karl*. Wien, 1927, Reichsbund, 36.

SCHWARCZWÖLDER
Schwarczwölder Ádám: Károly főherceg útja a trónöröklésig. In *Jószándék és balsors. Tanulmányok Károly magyar király és osztrák császár halálának 100. évfordulójára*. Szerk. Ligeti Dávid. Budapest, 2022, Helikon Kiadó, 33–40.

SZIJJ–RAVASZ
Szerk. Szijj Jolán – Ravasz István: *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs*. Budapest, 2000, PETIT REAL.

TÓTH
Tóth Péter András: Károly, a trónörökös-katona (1914–1916). In *Jószándék és balsors. Tanulmányok Károly magyar király és osztrák császár halálának 100. évfordulójára*. Szerk. Ligeti Dávid. Budapest, 2022, Helikon Kiadó, 55–59.

- Jegyzetek
- ¹ IV. (Boldog) Károly magyar királyként viselte „a negyedik” sorszámot: osztrák császárként I. Károlyként említjük. Tekintettel arra, hogy önmaga a magyar nyelvű aktákon, iratokon egyszerően a Károly aláírást alkalmazta, a továbbiakban mi is így teszünk.
- ² Az egy évi önkéntesek középfokú végzettséggel bíró fiatalok voltak, akik szolgálatuk után tartalékos hadnagygyá váltak, illetve az aktív szolgálatba is átléphettek. Az önkéntesség legfőbb előnye éppen annak időtartama volt, mivel a normál katonai szolgálat a közös hadseregben három, a Honvédségben pedig két évet tett ki. SZIJJ–RAVASZ 146.
- ³ Károly katonai előmeneteli adataihoz lásd Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Qualifikationsliste Erzherzoge. Online elérhető: <http://wk1.staatsarchiv.at/kaiser-im-krieg/carls-spaete-berufung/#/?a=artefact-group561> (letöltés ideje: 2024. november 18.)
- ⁴ SCHWARCZWÖLDER 38.
- ⁵ SCHWARCZWÖLDER 39.
- ⁶ RAUCHENSTEINER 2022. 61.
- ⁷ TÓTH 55.
- ⁸ LAJOS 41.
- ⁹ RIEDER 64. TÓTH 57.
- ¹⁰ Conrad igen nagy becsben tartotta Waldstättent, akit néhány évvel korábban „legjobb századosomnak” nevezett. LAJOS 43. Waldstätten a világháborút vezérőrnagyi rendfokozatban fejezte be.
- ¹¹ ÖUIK V. 197.
- ¹² FEIGL, 1990 76.
- ¹³ A dél-tiroli támadás részletes történetéhez lásd: ARTL.
- ¹⁴ NAGY 22.
- ¹⁵ FEIGL 1990 74.
- ¹⁶ SCHONTA 36.
- ¹⁷ RAUCHENSTEINER 2017 530.
- ¹⁸ Jó példa erre annak leírása, hogy egy olasz légítámadás közben Károly csak beosztottjai után húzódott fedezékbe. AUSTRO-HUNGARICUS 77.
- ¹⁹ TÓTH 58.
- ²⁰ Részletesen mindehhez lásd: LIGETI 2017.
- ²¹ Nem keverendő össze a nála jóval ismertebb József Ágost főherceggel.
- ²² RIEDER 65.
- ²³ LAJOS 50.
- ²⁴ Uo. 48.

- ²⁵ ALBERT 3.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ NAGY 1995. 26.
- ²⁸ HAJDU–POLLMANN 237.
- ²⁹ NAGY 1995 23.
- ³⁰ LAJOS 1935 54.
- ³¹ TÓTH 58.
- ³² LIGETI 2019 101.
- ³³ LÁNDOR 359.
- ³⁴ *Neues 8 Uhr Blatt*, 1916. november 28. 2.
- ³⁵ Minderre lásd: LIGETI 2018 129–143.
- ³⁶ A békefejedelem szavai. *Pesti Hírlap*, 1916. december 29. 1.
- ³⁷ RAUCHENSTEINER 2022 63.
- ³⁸ Az általunk sokszor keleti frontnak hívott, oroszokkal szembeni arcvonal hivatalos neve „északi front” volt.
- ³⁹ Lásd ehhez: Lakatos László: Ferenc Ferdinánd. *Magyarország*, 1933. október 7. 12.
- ⁴⁰ FEIGL 1978 234.
- ⁴¹ LIGETI 2019 131.
- ⁴² LORENZ 410.
- ⁴³ KÁRBIN 57.
- ⁴⁴ RAUCHENSTEINER 2017 613.
- ⁴⁵ RAUCHENSTEINER 2022 63.
- ⁴⁶ KÁRBIN 57.
- ⁴⁷ RAUCHENSTEINER 2022 63.
- ⁴⁸ RIEDER 250. Osztanunk kell Rieder azon állítását is, amely szerint „ha Károly sohase szolgált volna rá a békecsászár címre, ezzel a tetteivel megtette azt”.
- ⁴⁹ Az esetről tudósít: Ke.: Kifütyülték. *Az Est*, 1918. október 31. 1.
- ⁵⁰ KOVÁCS 2021A 121–128. KOVÁCS 2021B 72–78. KOVÁCS 2021C 152–153.
- ⁵¹ Így például az egyik kortárs vezető osztrák hadtörténész Manfred Rauchensteiner is. RAUCHENSTEINER 2022 64.
- ⁵² Magyarországon ekkor már új, ideiglenes közjogi berendezkedés volt életben, melynek alapját az 1920. évi I. törvénycikk képezte. Lásd ehhez: HOLLÓSI 2020. A szerző az említett törvénycikk indokolásának fényében a kormányzói intézmény hazai történetét is felvázolja kritikai éllel: HOLLÓSI 2019.
- ⁵³ SZIJJ–RAVASZ 792.